

Л.В. АНУЧИНА, канд. філос. наук, доц., НЮОУ ім. Я. Мудрого,
Харків

В.Г. ГРИЦАНЕНКО, доц., ХДАК, Харків

КУЛЬТУРА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ ТА МОВНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті розглядається питання значущості національної ідеї в духовній культурі сучасної України. Водночас увага приділяється визначенню ролі мови в подоланні кризи вітчизняної культури.

В статье рассматривается вопрос значимости национальной идеи в духовной культуре современной Украины. Одновременно внимание уделяется определению роли языка в преодолении кризиса отечественной культуры.

The article is devoted the question of value of national idea in spiritual life of modern Ukraine. The special attention is spared determination of role of language in overcoming of crisis of domestic culture.

Не є таємницею, що народ еднають спільні тріумфи в минулому, спільна воля в сучасному і спільні плани на майбутнє. Тому проблема формування і підвищення національної свідомості й самосвідомості завжди залишається визначальною для збереження і розвитку нації та національної культури. Усвідомлення сутності, сенсу існування свого народу, усвідомлення його самобутності й неповторності завжди виступало чинником прискорення національного культуротворення.

Для України, яка мріяла про створення власної держави, особливо значущою є ідеологічна єдність, утворення якої неможливо поза національною ідеєю. Її зміст завжди визначало властиве українцям прагнення Правди, Волі, Долі. Воно протягом усього часу спрямовувало історичний шлях народу. Безсумнівно, українська національна ідея не може не бути адекватною українській ментальності, українським традиціям та чеснотам. Її покликання – забезпечити українське самоздійснення, реалізацію національних інтересів в усіх сферах буття. У свій час відомий літературознавець Ю. Шевельов говорив, що єдиний спосіб для України заіснувати реально в русі людства – витворити та запропонувати людству власну концепцію доби. Тому в українській ідеї повинна бути закарбована максима українського самоздійснення на основі реалій сучасності й традиції, примирення минулого та сьогодення, бачення перспективи майбутнього.

Значення української ідеї підкреслював Д. Донцов: «Брак свого ... ідеалу і розмін його на ідеали свого хутору, повіту, фабрики, ... привели до того, що, мов кара, впав ... на цілий народ новий бич Божий, меч більшовизму ...». Вакуум, який утворюється завдяки відсутності національної ідеї, неодмінно буде заповнений ідеєю чужинців, їхньою ідеологією.

Українська ідея здатна впорядкувати, гармонізувати, одухотворити безладний рух розподілених мас суспільства, визначити орієнтири трансформації соціуму, мобілізувати народ на їх втілення.

Наприкінці XIV-XV ст. українська спільнота почала усвідомлювати себе єдиною етносоціальною цілісністю. У той час було проголошено головним завданням народу визволення від польської залежності й зміцнення православної віри. У XVI-XVII ст. головною силою, яка уособлювала ідеали, прагнення українського народу, було козацтво. Воно спромоглося об'єднати українців ідеєю боротьби за збереження руської віри, за давні права і волю.

Ідеї, які сповідувалися у XIV-XVII ст. не були реалізовані. Більшою мірою винна у цьому українська еліта (частина аристократії, духовенства, козацької старшини). Вона зрадила свій народ заради власних інтересів. Суспільство опинилося у стані «роздвоєності», різновекторності духовних орієнтирів, втрати віри в національну ідею, знищенні національних ідеологічних цінностей.

Часом, коли в Україні почалась розробка філософії національної ідеї, вважають XIX ст.

Перші кроки у розробці філософії української ідеї зробили члени Кирило-Мефодіївського товариства (1845-1847 рр.), зокрема М. Костомаров, П. Куліш, М. Гулак та ін. Вони у різних інтерпретаціях та варіаціях говорили про те, ще головне для українців – боротьба за соціальне і національне визволення, зосереджували зусилля на діяльності, спрямованій на відтворення образу України й українського народу, на розкритті його місця у світовому просторі, на визначенні особливостей національного духу.

У подальшому питанням розробки української ідеї приділяло увагу революційне народництво, громадівці, демократичні об'єднання, політичні партії тощо, а також такі відомі українські культурні діячі, як М. Драгоманов, Д. Донцов, В. Липинський, І. Франко, Л. Українка, В. Винниченко, М. Грушевський та ін. Проблема національної ідеї у XIX та на початку XX ст. займала провідне місце в теоретичній та практичній діяльності української інтелігенції. Романтичні погляди, які панували в лавах інтелігенції, сприяли активізації її роботи в цьому напрямі.

У суспільстві того часу поступово поглиблювалося усвідомлення національної самобутності, поширювалося бажання володіти українською мовою та вдосконалювати її, з'явилася потреба у пізнанні історичного шляху і долі народу. Головний акцент інтелігенція робила на ідеї абсолютної неповторності народу, його духу і традицій, на тому, що український народ «інший» за своєю історією, мовою, характером, духом, він може вимагати своїх прав у своїй державі.

Процес кристалізації національної ідеї продовжувався протягом всього XIX ст., а на початку XX ст. сформована українська ідея була покладена в основу програм багатьох політичних партій. Її головні постулати – воля, віра, правда, свобода – виступили фундаментом боротьби українців за самостійність, незалежність, державність. Тому початок XX ст.

ознаменувався національно-визвольним рухом та сподіваннями на розбудову власної держави.

Великодержавна комуністична ідеологія, спрямована на процес інтернаціоналізації, викорінення будь-яких національних ідей, фактично позбавляла націю майбутнього. У той час в Україні практично була знищена національна еліта: частина її емігрувала, частина почала активно співпрацювати з владою й перетворилася в партійно-радянську номенклатуру. Усе це стало підставою пасивного буття українського народу, руйнувало його національну свідомість.

В умовах сьогодення підвищення національної свідомості, формування української ідеї є одним із головних чинників забезпечення розвитку національної культури, існування незалежної держави. Національна ідея спроможна консолідувати суспільство, вберегти його від імплантації ідеології інших держав, від підпорядкування іншим державам.

Відсутність національної ідеї є сьогодні причиною того стану, в якому опинилася вітчизняна культура. Цей стан визначається як кризовий. Однією з причин цього безперечно є мовна ситуація.

Життя українського народу не можна виокремити від його культури. Українці зуміли створити культуру, яка займає гідне місце в світовій культурі. Вона має власне обличчя, самобутня і неординарна.

Культурологи та лінгвісти стверджують, що ментальність виступає передумовою граматичної будови мови. Більш того, вони впевнені в тому, що саме мова визначає характер картини світу, в якому живе людина (про це свідчить той факт, що завдяки мові японці бачать світ з інших позицій, аніж українці, відбиття чого неважко знайти у філософських системах цих народів). Характер мови, словарний запас етносу дозволяє зробити висновки про особливості його ментальності й сутності духовної культури.

Суспільне явище – мова – є не тільки головним способом передачі інформації, а й способом визначення якості цієї інформації, тим, що багато в чому обумовлює життя людей. В Україні значущість мови визнавалася багатьма вченими, які бачили в ній чинник об'єднання спільноти, виявлення національної психіки. Український історик, релігійний діяч І. Огієнко у своїх працях наводив багато прикладів прояви національного духу в українській мові [4]. Зокрема, він розкрив зв'язок слова «дружина» зі статусом і роллю жінки в українському суспільстві. Ним доведено, що серед слов'янських мов українська мова найбагатша на лексику, найвиразніша на синтактику. Вона визнана однією з наймелодійніших мов. Багатою є і синоніміка української мови.

Мова виконує в будь-якому суспільстві такі функції: культуротворчу, комунікативну, пізнавальну, етнозберігаючу, ідентифікуючу, інтегративну та дезінтегративну. Вона функціонує у вигляді рідної мови, мови національної та мови державної, а також мови міжнаціонального спілкування.

Нація, національна культура, національна мова – явища настільки взаємопов'язані, взаємообумовлені, що наслідком зміни або зникнення мови може бути не тільки трансформація культури і буття нації, а й її зникнення.

Українська мова як різновид слов'янської мови, разом з ще 12 мовами, входить до складу індоєвропейської мовної системи. Учені, які визнавали Київську Русь як поліетнічну державу, схильні до думки, що українська, білоруська, російська мови (вони належать до східнослов'янської групи мов) народилися незалежно одна від одної, є самостійними мовами. Тому ще до XI ст. населення, яке жило на території України, мало власні специфічні мовні елементи, які згодом забезпечили самобутність української мови. Гомогенного мовного простору не існувало ще в старослов'янських племенах. Українська мова свій базовий лексичний фонд успадкувала із праслов'янського мовного світу. Розвиток цього фонду забезпечували іншомовні впливи. Часом, коли формування української мови було завершено, вважається межа XI-XII ст. Етнокультурна консолідація у XIV-XVI ст. посилювала мовну єдність українського народу. Але мовна ситуація в Україні не була однозначною в наступні часи. Її місце і роль у житті народу в різні історичні часи або поширювалися, або звужувалися, що зумовлювали такі чинники: мовна політика держав, яким була підпорядкована країна, зміна етнічної структури населення України, сила впливу інших мов та міра визнання українцями їхньої значущості тощо.

Відсутність державності в українських землях, їхнє входження в структуру інших держав, політика денаціоналізації, яку вони здійснювали, зумовили зниження статусу української мови. Мова не набувала ані гідного визнання, ані поширення. XVII-XX ст. характеризує тенденція обмеження, заборони використання української мови практично в усіх галузях духовної діяльності, починаючи з освітньої й закінчуючи художньою. Її функціонування обмежувалося лише сферою спілкування нижчих верств населення, а також сільським середовищем. Практично це був період лінгвоцида (мововбивства), коли мову забороняли, принижували її статус та престиж, переслідували її носіїв, позиціювали її як копію іншої мови.

Головною силою, яка забезпечувала збереження української мови, сприяла її розвитку, було селянство, а також частина міського населення. До речі, саме селянство вважається культурологами визначальним центром, в якому функціонували цінності традиційної національної культури, жив національний дух.

Процес втрати навичок уживання національної мови поступово призводить до руйнації національної культури, яка, як і мова, відчуває свою другорядність, нездатність створити щось значуще. Перехід мови до розряду наріччя, відмова від неї як національного ідентифікуючого начала виступає детермінантою знищення одного з провідних механізмів передачі, розповсюдження, збереження, споживання цінностей національної культури, а найголовніше – творіння її нових цінностей.

У сучасній Україні не створено такого мовного середовища, яке б стимулювало потребу користуватися рідною мовою на професійному та побутовому рівнях.

Складнощі, які характерні для української культури, не можна подолати і досягнути високих результатів у зв'язку з відсутністю програмних розробок, теоретичного обґрунтування змін її змісту та спрямувань, прогнозування їх наслідків.

Список літератури: 1. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість. – К., 2002. 2. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. 3. Донцов Д. Росія чи Європа? – К., 1992. 4. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1993. 5. Шевельов Ю. // Час. – 1996. – 10 серпня.

Надійшла до редколегії 28.03.2011.